

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Кулі-Іванченко К.К.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Кулі-Іванченко К. К. Концепція соціальної держави в Україні: сучасний стан та проблеми реалізації.

Статтю присвячено аналізу теоретичних і конституційно-правових основ соціальної держави, їх вдосконалення, а також пошуку оптимальних шляхів для вирішення спірних питань щодо розбудови в Україні соціальної держави.

Україна, як молода держава, ще й досі перебуває у стані розбалансованості державних, суспільних і політичних інтересів, відповідно сьогодні потребує визначення та чіткої регламентації свого розвитку як держава соціальна, том ця проблематика не втрачає актуальності. На теперішній час цьому заважають ряд чинників. По-перше, в Україні триває економічна криза, по-друге, на сході України продовжуються військові дії та по-третє, Україна зіштовхнулася з пандемією COVID-19, що потребує встановлення карантинних обмежувальних заходів.

Розбудова в Україні соціальної держави неможлива без забезпечення повноцінного функціонування механізму правової держави. Ось чому важливим фактором становлення в Україні соціальної держави є забезпечення розвитку та дотримання принципів правової держави. Тому і проблеми України як соціальної держави потрібно розглядати в розрізі проблем забезпечення правової держави.

Важливим засобом забезпечення статусу соціальної держави є дотримання конституційних засад у соціальній сфері. У цьому контексті набуває також актуальності питання забезпечення сталого виконання і дотримання рішень Конституційного Суду України, оскільки очевидно, що наявність відповідної позиції цього органу щодо питань соціальних пільг не є перешкодою для подальшого порушення Конституції в аналогічній правовій ситуації. Така практика держави не відповідає принципам правової держави, оскільки механізмом забезпечення соціальної держави виступає саме правова держава, відповідно, необхідно докладати максимум зусиль для утвердження режиму конституційної законності як у сфері правотворчості, так і у сфері правореалізації.

Україна на шляху наближення до європейських стандартів повинна акцентувати саме на державно-правовому аспекті соціальної спрямованості, чому мають також відповідати глибинні соціально-економічні перетворення в державі.

Ключові слова: соціальна держава, правова держава, соціальні права, соціальна функція держави, соціальне законодавство.

Kuli-Ivanchenko K. K. Concept of social state in Ukraine: current condition and problems of implementation.

The article is aimed at analysing the theoretical, constitutional and legal bases of the social state, the ways of their improvement, as well as at searching for optimum ways to resolve controversial issues related to the social state development in Ukraine.

Ukraine is still at the stage of building a social state therefore the issue is still relevant. The process is preceded by a number of factors. First, Ukraine is facing an economic crisis, second, hostilities are still continuing in the eastern Ukraine, and third, Ukraine has been facing a COVID-19 pandemic with quarantine restrictions being imposed.

As a young country, Ukraine is still experiencing the imbalance of state, social and political interests. With that said the country needs to define and clearly regulate its development as a social state, so the issue is

still relevant. At present, there numerous factors to be considered. First, Ukraine is facing an economic crisis, second, hostilities continue in eastern Ukraine, and third, Ukraine was affected by the COVID-19 pandemic requiring quarantine restrictions.

Building a social state in Ukraine is impossible without ensuring full functioning of the rule of law mechanism. That is why ensuring the development and observance of the rule of law is an important factor in the social state formation in Ukraine. Therefore, the problems of Ukraine as a social state should be considered from the rule of law's perspective.

An important means of ensuring the status of a social state consists in compliance with the constitutional principles in the social sphere. In this context the issue of ensuring sustainable implementation and observance of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine also becomes relevant, as it becomes obvious that the appropriate position of this body with regard to social benefits does not create any obstacles to further violation of the Constitution in a similar legal situation. This practice of the state does not comply with the principles of the law-governed state, as a mechanism of a social state is a law-governed state itself, therefore it is necessary to make every effort to establish constitutional legality with relation to both lawmaking and law enforcement.

On the way to approaching the European standards, Ukraine should focus on the state and legal aspect of social orientation. Such focus should also become a priority for deep socio-economic transformations in the country.

Key words: social state, law-governed state, social rights, social function of the state, social legislation.

Постановка проблеми. Україна як молода держава, що перебуває на етапі розбудови, у стані розбалансованості державних, суспільних і політичних інтересів, сьогодні потребує визначення та чіткої регламентації свого розвитку як держави соціальної.

Соціальна держава – це держава з високим рівнем соціального захисту громадян, підтримки незахищених верств населення та надання їм соціальних послуг відповідно до міжнародних стандартів якості [1, с. 36].

Така держава має дбати про відповідні соціальні верстви населення (безробітних, непрацевдатних соціально незахищених тощо). Зокрема, базовий принцип соціальної держави полягає в тому, що держава є виразником, представником і захисником інтересів як усього суспільства, всього народу, тобто загальних, публічних інтересів, так і інтересів кожної людини і громадянина [2, с. 182].

Серед зазначеного слід виокремити формування правової держави як першочергової умови забезпечення держави соціальної. До головних ознак правової держави також належать: конституційне закріплення основних прав і свобод людини і громадянина, наявність розвиненої системи законодавства і законів, що виражають волю більшості або всього населення країни, втілюють загальнолюдські цінності та ідеали, верховенство Конституції щодо інших законів та підзаконних актів, поділ влади, наявність розвинених механізмів забезпечення законності, зокрема незалежність суду, пріоритет норм міжнародного права над нормами національного законодавства, висока правова культура і правосвідомість населення та посадових осіб [3, с. 36].

Отже, соціальна держава — це правова держава розвиненого громадянського суспільства із соціально орієнтованою ринковою економікою, яка здатна створити умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, гарантувати соціальну безпеку особи, встановити соціальний лад у суспільстві [2, с. 181]. Думається, правова держава є тим механізмом, що забезпечує реалізацію соціальних прав. Поєднання засад правової і соціальної держави — найбільш сприятливий результат розвитку громадянського суспільства. Відповідно розвиток держави як соціальної неможливий без забезпечення повноцінного функціонування механізму правової держави. Ось чому важливим фактором становлення в Україні соціальної держави є забезпечення розвитку та дотримання принципів правової держави. Тому і проблеми України як соціальної держави потрібно розглядати в розрізі проблем забезпечення правової держави.

Стан опрацювання цієї проблематики свідчить про те, що теоретичні аспекти вивчення проблематики соціальної держави, пов'язані, наприклад, з дослідженням генези механізмів функціонування правової держави і тих структурних змін, які відбуваються в суспільстві та органах державної влади в процесі розбудови соціальної, правової держави, стали предметом наукових досліджень багатьох відомих вчених, зокрема, таких, як: В. Бабкін, В. Жмир, М. Козюбра, Т. Мандебура, Ю. Мірошниченко, Є. Назаренко, М. Орзіх, В. Погорілко, Ж. Пустовіт, П. Рабінович, В. Селіванов, А. Сіленко, В.

Скуратівський, В. Ткаченко, Ю. Тодика, В. Удовиченко, В. Четвернін, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Г. Щедров та ін. Проте з огляду на те, що Україна ще й досі перебуває на етапі розбудови соціальної держави, ця проблематика не втрачає актуальності. Адже процесу розбудови в Україні дійсно соціальної правової держави європейського зразку заважають ряд чинників. По-перше, в Україні триває економічна криза, по-друге, на сході України продовжуються військові дії та по-третє, Україна зіштовхнулася з пандемією COVID-19, що потребує встановлення карантинних обмежувальних заходів.

Метою статті є аналіз теоретичних і конституційно-правових основ соціальної держави, їх вдосконалення, а також пошук оптимальних шляхів для вирішення спірних питань щодо розбудови в Україні соціальної держави.

Виклад основного матеріалу. Конституція України, проголошуючи Україну демократичною, соціальною і правовою державою, створила передумови для розбудови високорозвиненої держави із соціально-орієнтованою економікою, яка має на меті досягнення соціальної справедливості та забезпечення прав і свобод людини і громадянина, у тому числі соціальних [4, с. 195].

Вираження соціальної сутності Української держави відбувається через основні напрями діяльності її інститутів у соціальній сфері (функції держави). При цьому слід зазначити, що соціальні функції притаманні будь-якій державі, але тільки соціальна є «державою для людини» і реально забезпечує матеріальними ресурсами право громадянина на життя.

Соціальна функція держави, зокрема, реалізується за допомогою соціального права, систему якого становить сукупність соціальних прав громадян. Соціальні права коротко можна визначити як права людини і громадянина у соціальній сфері, що полягають у набутті соціальних благ, володінні, користуванні й розпорядженні ними та їх захисті, а також вчиненні певних дій у цій сфері, та посідають вагомe місце у системі основних конституційних прав і свобод.

Соціальні права є комплексним міжгалузевим інститутом, який містить норми різних галузей права. Проте ядром його є, безумовно, конституційне право: воно закріплює основоположні елементи цього інституту, що впливають з норм конституції держави, забезпечує формування і функціонування такого інституту шляхом закріплення в Основному Законі держави конституційних правових принципів, умов, прав та обов'язків суб'єктів соціальних правовідносин і гарантій їх реалізації [5, с. 73].

Законодавцем на виконання наведених конституційних прав і гарантій прийнято ряд законів, що реалізують соціальний курс Української держави. Серед них можна відзначити Закони України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [6], «Про прожитковий мінімум» [7], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [8], «Про соціальні послуги» [9], «Про соціальний діалог України» [10], а також низку інших законів та підзаконних нормативних актів, зокрема, Постанову Кабінету Міністрів України Про «Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення» [11]. Отже, український парламент системно підійшов до закріплення соціального статусу держави і створив необхідну юридичну основу — соціальне законодавство.

Таким чином, Україною як правовою, соціальною державою на конституційному рівні закріплено пріоритет прав людини та визначено комплекс соціальних прав і свобод людини і громадянина, що властиві всім або більшості розвинених держав світу, які прийнято вважати соціальними. Ці конституційні засади є першочерговими для реалізації концепції соціальної держави. Проте державна політика, що реалізується на основі національного соціального законодавства, не дає достатніх результатів у справі повноцінного забезпечення Україні статусу соціальної держави.

Аналіз таких ознак соціальної держави, як гарантування соціальної безпеки особи, надання державою соціальної допомоги громадянам принаймні на рівні прожиткового мінімуму, зведення до мінімуму надмірного майнового розшарування населення свідчить про те, що практика діяльності Української держави та її органів у соціальній сфері потребує перегляду з метою засвідчення статусу України як соціальної держави.

Тому, звертаючись до питання забезпечення соціальних прав і намагаючись з'ясувати причини невідповідності реального стану дотримання та реалізації соціальних прав людини задекларованим у Конституції України нормам, необхідно зупинитися саме на державній політиці у соціальній сфері (соціальній політиці), зокрема на тому, як вона формується і втілюється в життя у цій галузі. Щодо цього гостро постає проблема гальмування становлення правової держави в Україні через невиконання конституційних приписів, насамперед, відсутність верховенства Конституції України.

Соціальні гарантії як засіб реалізації соціальної політики — це система обов'язків держави перед своїми громадянами щодо задоволення їх соціальних потреб. Вони не можуть бути нижчими від

прожиткового мінімуму, встановленого законом. Водночас, говорячи про закріплене Конституцією України право на соціальний захист та встановлені соціальні гарантії, слід проаналізувати соціальну політику на прикладі встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в контексті дотримання конституційних засад (верховенства Конституції України) [12, с. 127]

Законом України «Про прожитковий мінімум» визначено, що прожитковий мінімум — це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [7].

Проаналізувавши положення зазначеного Закону щодо застосування прожиткового мінімуму та згадані вище положення Конституції України, можна дійти висновку, що встановлення прожиткового мінімуму — це встановлення мінімальної соціальної гарантії держави, яка є базовим державним соціальним стандартом щодо забезпечення соціальних прав громадян.

Середній показник рівня доходів населення за деякими видами економічної діяльності менший від вартості споживчого кошика, і цей рівень не гарантує забезпечення відповідних конституційних прав громадян. Протягом останніх років все ще не вдалося забезпечити належну ефективність такого соціального стандарту, як прожитковий мінімум, до цього часу не вирішено проблему забезпечення базових потреб значної частини працюючого населення на мінімальному рівні.

Показовою є ситуація з мінімальною заробітною платою, яка згідно зі статтею 9 Закону України «Про оплату праці» має встановлюватися у розмірі, не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [13]. Разом із тим законодавча практика, зокрема йдеться про прийняття закону про Державний бюджет України на календарний рік, свідчить про систематичне встановлення низьких мінімальної заробітної плати та законодавчо визначеного прожиткового мінімуму, які не можуть задовольнити життєвий рівень громадян. Проблема полягає ще й у тому, що така практика деякою мірою має системний характер, що не відповідає принципам правової і соціальної держави, якою Україна себе проголосила згідно з Конституцією України.

Так, наприклад, у 2022 році згідно із Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 січня становить 2393 гривні, з 1 липня — 2508 гривень, з 1 грудня — 2589 гривень.; мінімальна заробітна плата у місячному розмірі становить: з 1 січня — 6500 гривень, з 1 жовтня — 6700 гривень [14]. Як вбачається, у 2022 році заробітна плата практично у три рази перевищує прожитковий мінімум, але все одно наведене можна відзначити як приклад недотримання конституційних засад під час реалізації державної політики у соціальній сфері, оскільки це дуже мало для існування, особливо в умовах, коли значно зросли тарифи на комунальні послуги та продукти харчування.

Таким чином, питання щодо встановлення прожиткового мінімуму на одну особу та для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, в розмірах, що не забезпечують нормальне функціонування організму, та встановлення зазначеного розміру мінімальної заробітної плати мають бути переглянуті як такі, що негативно впливають на забезпечення України статусу соціальної та правової держави. Також необхідно звернути увагу на поняття «рівень забезпечення прожиткового мінімуму», який, зокрема, використовується для розрахунку виплат допомоги малозабезпеченим сім'ям. Справа в тому, що відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» для визначення права на призначення соціальної допомоги має застосовуватися прожитковий мінімум [7], який традиційно вищий від рівня реального забезпечення прожиткового мінімуму. Таким чином, затвердження соціального стандарту — «рівень забезпечення прожиткового мінімуму» — не передбачено чинним законодавством та зумовлено, передусім, браком коштів у бюджеті. Можна, звичайно, зауважити, що забезпечення соціальних прав залежить як від законодавчої бази, так і від стану економіки країни, але якщо ми говоримо про розбудову України відповідно до правових та соціальних стандартів, основою соціальної політики держави має бути Конституція України.

Статтею 8 Конституції України закріплено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй [15]. Важливою умовою верховенства права є відповідність норм законів праву (панування правових приписів), тобто додержання конституційної вимоги про правовий характер законів, що видаються [2, с. 176].

Серед сьогоднішніх політичних умов розбудови України в системі механізму забезпечення статусу правової держави вагоме місце відводиться Конституційному Суду як єдиному органу конституційної юрисдикції в Україні.

Аналіз практики Конституційного Суду України свідчить, що справи стосовно захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема соціальних, чи не найчастіше ставали об'єктом його розгляду. За зверненнями суб'єктів права на конституційне подання розглядалися справи щодо конституційності окремих положень законів про Державний бюджет України, які визнавалися такими, що не відповідають Конституції України (рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004 (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій) [16], від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії громадян) [17] від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) [18] та інші рішення.

Йдеться про практику ревізії пільг, компенсацій і гарантій законом про Державний бюджет України, зокрема зупинення дії законів України щодо надання пільг, компенсацій і гарантій, які є складовою конституційного права громадян на соціальний захист та достатній рівень життя кожного, або обмеження розмірів пільг, компенсацій і гарантій. Звичайно, в усіх цих справах об'єктом розгляду виступали соціальні права окремих категорій осіб, проте на захисті цих прав завжди стояли загальні норми Конституції України.

Вирішуючи порушені в конституційних поданнях питання, Конституційний Суд України керується тим, що в Україні як соціальній, правовій державі політика спрямовується на створення умов, які забезпечують достатній життєвий рівень, вільний і всебічний розвиток людини як найвищої соціальної цінності. При цьому утвердження та дотримання закріплених у нормативно-правових актах соціальних стандартів є безумовним конституційним обов'язком держави.

Соціальні пільги, компенсації та гарантії є складовою конституційного права на соціальний захист і юридичними засобами його здійснення. Ось чому відповідно до частини другої статті 6, частини другої статті 19, частини першої статті 68 Конституції України вони є загальнообов'язковими, однаковою мірою мають додержуватися органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами. Невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб ставить громадян у нерівні умови, підриває принцип довіри особи до держави, що закономірно призводить до порушення принципів соціальної, правової держави.

У цьому контексті також слід згадати і Рішення Конституційного Суду України від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 (справа про збалансованість бюджету) [19], в якому Суд, здійснюючи тлумачення словосполучення «держава прагне до збалансованості бюджету України», що вживається у статті 95 Конституції України у системному зв'язку з положеннями статті 46 Основного Закону, встановив, що зазначене положення треба розуміти як намагання держави при визначенні законом про Державний бюджет України доходів і видатків та прийнятті законів, інших нормативно-правових актів, які можуть вплинути на доходну і видаткову частини бюджету, дотримуватися рівномірного співвідношення між ними, та її обов'язок на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами, територіальними громадами враховувати загальносуспільні потреби, необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя.

Як вбачається, аналіз практики Конституційного Суду України щодо розгляду зазначеної категорії справ свідчить, що соціальний захист та соціальні права і гарантії постійно потребують конституційного захисту. Така ситуація спричинена, зокрема, ігноруванням приписів Конституції України, точніше норм, що визначають соціальні права та гарантії, під час реалізації державної політики у соціальній сфері.

Висновки. Отже, незважаючи на забезпечення принципів соціальної держави на конституційному і законодавчому рівнях, реалізація соціальної політики не забезпечує соціальний захист громадян в Україні на рівні дійсно соціальних європейських держав. Питання забезпечення Україні статусу соціальної держави залишається справжнім викликом національній владі, а пошук ефективних методів — завданням для спеціалістів. Важливим засобом забезпечення статусу соціальної держави є дотримання конституційних засад у соціальній сфері. У цьому контексті набуває також актуальності питання забезпечення сталого виконання і дотримання рішень Конституційного Суду України, оскільки очевидно, що наявність відповідної позиції цього органу щодо питань соціальних пільг не є перешкодою для подальшого порушення Конституції в аналогічній правовій ситуації. Така практика держави не відповідає принципам правової держави. І, як уже зазначалося, механізмом забезпечен-

ня соціальної держави виступає саме правова держава, відповідно, необхідно докладати максимум зусиль для утвердження режиму конституційної законності як у сфері правотворчості, так і у сфері правореалізації.

Україна на шляху наближення до європейських стандартів повинна акцентувати саме на державно-правовому аспекті соціальної спрямованості, чому мають також відповідати глибинні соціально-економічні перетворення в державі.

Список використаних джерел:

1. Кулі-Іванченко К.К. Соціальне замовлення органів місцевого самоврядування в Україні: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 232 с.
2. Скаун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник для вузів. Харків: Еспада, 2006. 775 с.
3. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С Шемшученко (голова) [та ін.] Київ, Українська енциклопедія, 1998. Т.5. 2003. 736 с.
4. Права людини в особливих правових режимах: досвід України : монографія / Д. С. Терлецький, О. В. Марусяк, Ю. Д. Батан, М. В. Афанасьєва та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф. М. В. Афанасьєвої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 356 с.
5. Иваненко В. А., Иваненко В. С. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые акты. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2003. 404 с.
6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.
7. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text>.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>.
9. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
10. Про соціальний діалог України : Закон України від 23.12.2010 № 2862-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text>.
11. Деякі питання надання соціальних послуг шляхом соціального замовлення : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2020-%D0%BF#Text>.
12. Мірошниченко Ю. Проблеми забезпечення верховенства Конституції України в питаннях соціальної держави. Вісник Конституційного Суду України. 2010. №3. С. 125-132.
13. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
14. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.
15. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 чер. 1996 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 44, 47, 78, 80 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» та конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 78 Закону України «Про Державний бюджет України на 2004 рік» від 1 грудня 2004 року № 20-рп/2004 (справа про зупинення дії або обмеження пільг, компенсацій і гарантій). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-04#Text>.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії громадян). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text>.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I,

пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text>.

19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України про офіційне тлумачення положення частини другої статті 95 Конституції України та словосполучення «збалансованість бюджету», використаного в частині третій цієї статті від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 (справа про збалансованість бюджету). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-08#Text>.